

De Wooldermarken (VII)

Armenzorg in de marke

Jan Kits, Chris van Leeuwen, Gerhard Post, Betsie Sassen en Ad Smits

De marke was verantwoordelijk voor de armen die binnen haar gebied verbleven. Racer omschrijft dit in zijn bespreking¹ van het Landrecht van Overijssel zo: *omdat het een aloud gebruik is, dat de ingezetenen in elke Marke yder voor zijn aandeel in den hunnen, in zulke behoeften moeten voorzien.* Voor de marke was het dus zaak om de armen zoveel mogelijk buiten te houden. De thema's 'zorgen voor armen' en 'vreemden buitenhouden' zien we in het markeboek regelmatig terugkeren.

Zorg voor armen

Het gasthuis in het ovaal bovenin op de kaart van Piet Hamer.
Rechtsonder de voorganger van de Lambertusbasiliek.

Het bezit van de marke bestond uit de 'woeste gronden', de niet-ontgonnen gebieden in de buurschappen. Zoals we eerder² bespraken, was het gebruik (in theorie) streng gereguleerd. De rechten op het gebruik waren vooral afhankelijk van het aantal waardelen dat op een erf lag. Naast waardelen die gekoppeld waren aan erven, bestonden er een aantal andere waardelen, waaronder de *Goedes wair*. De rechten van dit waardeel werden jaarlijks verkocht. In 1594 kocht Henrijck van Slade het voor 30 stuivers, en in 1596 betaalde Derck Passchen één gulden. Dit geld kwam ten goede aan de armenzorg. Wellicht werd het gedoneerd aan het gasthuis, dat al in 1601 bestond: in het verpondingsregister³ lezen we bij Nijhof in Woolde dat 5 ½ mud rogge van de pacht naar het 't gasthuis toe Hengelo an den armen gaat.

Op de kadastrale kaart van 1821, hier weergegeven in de vogelvlucht

versie van Piet Hamer, staat een gasthuis aan de Beekstraat, tegenover waar nu de Van Leentzaal van Museum Hengelo zich bevindt. Of dit dezelfde plek is als in 1600 is niet bekend. Dit gasthuis werd in 1880 afgebroken⁴.

Naast deze structurele ondersteuning van de armen, zien we in het markeboek incidentele verwijzingen. Zo vermeldt het markeboek al in 1532 dat de opbrengst van de verkoop van een tuintje ten goede kwam aan de armen:

Item Berent ten Nijenhuijs een goerdeken sall hij der hilligen kercke to Hengelo affgeuen wat redelick is die armen tho stendich.

En ook Berent ten Nijenhuijs een tuin, [een bedrag] dat redelijk is, [dit] zal hij aan de heilige kerk in Hengelo afgeven, om de armen te ondersteunen.

Ook bij het toewijzen van hout zien we dat de armen niet vergeten werden. Zo staat er in 1562: *noch den armen eenen berneboom*. Aan de armen werd dus een boom toegewezen die als brandhout gebruikt kon worden.

Zorg voor de marke

Pieter Jansz. Quast, *Melaatse Bedelaar*, 1638 (Museum Boymans van Beuningen)

Tegelijkertijd probeerde de marke zichzelf te beschermen. In 1574 werd er grond verkocht om de begroting van de marke rond te krijgen. In de voorwaarden staat dat bewoners van ongewaarde erven niets mogen kopen: er is in toegestemd *dat geene Bijsitters offte Coveners eenige der Hoffkens offt Gaerdekens koopen sollen*. Dezelfde motivering zien we terug in 1614 als vermeld wordt dat *Coveners oder Brincksitters* niet toegelaten mogen worden, omdat zij heiden en weiden gebruiken. Tegelijk moest een zekere Herman in 1614 zijn hut afbreken, net als anderen die in schuren en bakhuizen woonden.

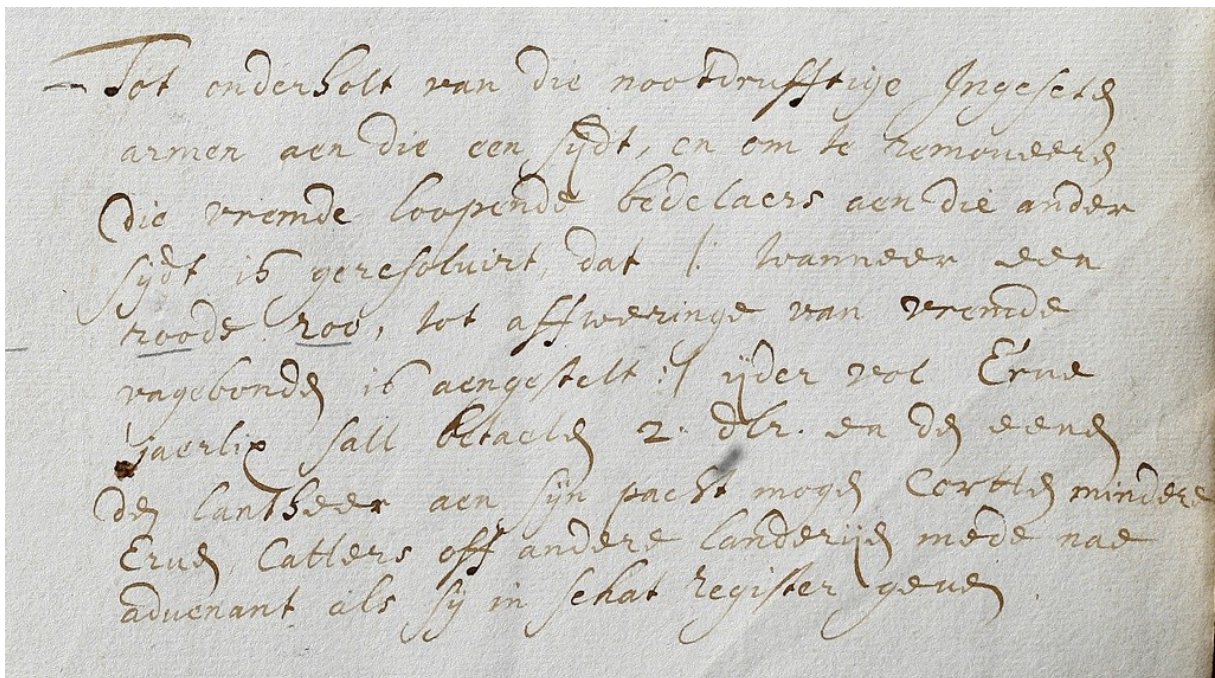
Ook voor de gewaarde erven golden regels. In 1670 werd gesteld dat er niet meer dan een huis en een lijftucht (huisje voor de ouders) op een erf mogen staan, en er

alleen mensen mogen wonen die er geboren of aangetrouwd zijn. De handhaving zal problematisch geweest zijn.

De gevallen hierboven geven maatregelen weer tegen personen die al in de marke zijn. Daarnaast waren er 'vremde loopende bedelaers' of 'vremde vagebonden' die uitgezet moesten worden. Dit was de taak van de 'roode roo', die al in 1670 genoemd wordt. In moderne taal staat dit op blad 164:

Tot onderhoud van behoeftige armen in de marke aan de ene kant, en aan de andere kant om vreemde zwervende bedelaars te verwijderen, is besloten (dat wanneer een roode roo tot afweer van vreemde vagebonden is aangesteld) ieder volgewaard erf 2 daalders zal betalen en één [van die twee] op zijn pacht aan de landheer in mindering mag brengen. Voor kleinere boerderijen geldt dezelfde regeling, rekening houdend met de belasting die zij betalen.

De 'roode roo' was een soort veldwachter. Deze functie bleef bestaan tot in 1802 (de voorloper van) de gemeente Hengelo ontstond⁵.

De instelling van de roode roo, Markeboek, blad 164 (1670)

De bevolking groeit

De 16^e en de 17^e eeuw waren onrustige eeuwen in Twente. Na het rampjaar 1672 en het vertrek van Bommen Berend (de bisschop van Münster) werd het op oorlogsgebied wat rustiger en ging de bevolking groeien⁶. Van de holtings tussen 1687 en 1757 zijn er maar drie verslagen bewaard gebleven: die van 1700, 1713 en 1731. In het financieel overzicht van 1700 staat een betaling van 8 gulden en 15 stuivers ten behoeve van de armen. In 1731 werden gecommitteerden aangesteld om aangegraven gronden en *huijsen op de gemene grondt* te taxeren. In de tweede helft van de 18^e eeuw zijn er veel vermeldingen van illegale huisjes en gebruik van markegronden. In 1757 werd een boete van 10 gulden gezet op het ontginnen van woeste grond, en 25 gulden op het bouwen van een huisje, dat bovendien *ingesmeeten en geremoveert* zal worden op kosten van de overtreder. Dit verwijderen van illegale huisjes lukte niet altijd, want in 1761 werd (opnieuw) een register aangelegd van alle illegale, maar gedoogde woningen. Van de nood een deugd makend, werden deze in 1764 verplicht om jaarlijks 2 gulden en 10 stuivers te betalen met terugwerkende kracht vanaf 1756.

Het 'hard optreden' en 'de hand over het hart strijken' bleven elkaar afwisselen. In 1777 was er sprake van de sloop van de hutten van Willem Assink en Egberd Veld Annink. Het ontgonnen land zal weer grond ten *gemeenen nutte* (heide) gemaakt worden.

In 1787 zien we de zachtere kant uit *Christelijke en Menschlievende Pligten* aan de *onvermoogene, geweest en afgesette Hurlieden [...] Jannes ten Belt en Hendrica ten Voore Ehelieden*. Zij kregen voor de duur van hun verdere leven een hut van de marke en verzorging. Zoals in de inleiding gezegd waren deze 'Christelijke en menslievende plichten' al in de middeleeuwen in het Landrecht van Overijssel vastgelegd¹. Ze golden voor personen die in de eigen marke tot armoede vervielen. Rond 1790 werd in de marke De Lutte nog een proces gevoerd over de vraag wie de kosten van een 'onvermogende' dagloner moest dragen: de boerderij waar de dagloner gewerkt had, of de marke zelf⁷. Maar linksom of rechtsom, dat de onvermogende ondersteund moest worden stond vast.

Boerderij, Ferdinand Boersma (1906 - 1979). Archief Museum Hengelo

Terug naar onze marke. In 1793 werd opnieuw een register van *onberegigde Katersteden of Markenwoningen* aangelegd. Deze kregen *huurzedelen* (huurcontracten) voor zes jaar aangeboden tegen de prijs van een *rijksdaalder van ieder mudde lands*. Een mudde land was ongeveer een halve hectare. Gezien de regeling uit 1764, zal de rijksdaalder de jaarlijkse pacht zijn geweest.

De illegale hutten werden vaak vlak bij de markegrens gebouwd. Dit was aan de ene kant om enigszins uit het zicht te blijven. Een bekend 'verhaal' is dat als er 's avonds rook uit de hut komt, het huisje mag blijven staan. Dit zien we in onze marken niet genoemd worden en er is ons ook geen andere originele bron bekend. Het bouwen bij de grens maakte daarnaast gebruik van het onduidelijke verloop van de markegrens, zodat onduidelijk was welke marke in actie moest komen. Soms leidden deze bouwsels tot langdurige discussies over het grensverloop. Zo is de Schoppenweg genoemd naar een schoppe (schuur, hier in gebruik als woning) op de grens van Groot en Klein Driene. De Fabelenweg kreeg zijn naam van een kleine boerderij op de grens van Woolde en Oele Woolderzijde. Beide goed voor tientallen jaren gesteggel.

Ook na 1800 bleef de marke ondersteuning aan de armen geven, hoewel dit nu tot het takenpakket van de gemeenten hoorde. Naast de marken en de gemeenten waren ook de kerken nog steeds actief in de armenzorg. Er was genoeg te doen voor al deze instanties.

Bronnen en verwijzingen

¹ mr. J.W. Racer, *Aanmerkingen omtrent de grondbeginselen der zes eerste titels van het Landregt van Overijssel*, Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis in 1866 (beschikbaar als google boek).

² Betsie Sassen e.a., *Het gebruik van de woeste gronden*, in: Hengelo toen & nu (december 2025).

³ *Het Verpondingsregister van Twente van 1601*, transcriptie Oudheidkamer Twente, (1985).
Het *Nyhoff* is nummer 1440.

⁴ J. Schwertasek, *De straat waarin wij wonen*, in: Oald Hengel (oktober 1990), beschikbaar via <https://www.mharchief.nl/>.

⁵ Twentsch dagblad Tubantia, *Van "Roode Roo" tot modern politiecorps I*, 20 november 1940, beschikbaar op <https://www.delpher.nl/>.

⁶ Cor Trompetter, *Geschiedenis van Twente*, (2023), tabel 7.3 en 7.4.

Bommen Berend (de bisschop van Münster) vertrok in 1674 uit ons land. Volgens belastingregisters steeg het aantal huishoudens in Twente van 3842 in het jaar 1675 naar 5781 in het jaar 1694, dat is een toename van 50%. Trompetter schat de bevolkingsgroei in Twente voor de periode van 1694 tot 1748 op 60 à 65%. Na 1748 vlakt de groei af.

⁷ Hennie Kok, *Zorg in de marke De Lutte*, in: 'n Hoesbreef van De Dree Marken, nr. 3 (2019), beschikbaar via <https://dedreemarken.nl/hoesbreef-2/>.